

POMOC KSIĄŻKI I PRZEMOC WOBEC KSIĄŻKI JAKO PRZEJAW DOBRA I ZŁA W DZIAŁANIU CZŁOWIEKA NA PRZYKŁADZIE DZIEJÓW KOŚCIELNYCH BIBLIOTEK WARMIŃSKICH

Treść: — I. Książka w służbie ewangelizacji. — II. Biblioteka Kapituły Katedralnej we Fromborku. — III. Biblioteka Kapituły Kolegiackiej w Dobrym Mieście. — IV. Biblioteka Zamkowa Biskupia w Lidzbarku Warmińskim. — V. Biblioteki Dekanalne w Ornecie i Reszlu. — VI. Biblioteki kościelne w Braniewie. — Zusammenfassung.

Słowa Chrystusa: *Idźcie więc i nauczajcie wszystkie narody* (Mt 28,19) były skierowane do apostołów i uczniów, zarówno bezpośrednich, których Chrystus sam przygotowywał, jak i do następnych pokoleń. Ich zadaniem było iść do ludzi, czyli wszystkich narodów, i nauczać, czyli głosić Ewangelię (Mk 16,15). Karty Dziejów Apostolskich poświadczają, iż wezwanie Chrystusa zostało podjęte przez Apostołów i uczniów. Nie tylko przekazywali dalej Dobrą Nowinę, lecz również przygotowywali nowe zastępy uczniów, aby sprostać zadaniu i wezwaniu Chrystusa Pana. Pierwsze pokolenie uczniów Chrystusa Pana korzystało zapewne z wykształconej pamięci, która przechowywała zasadnicze zręby katechezy ewangelicznej. Wkrótce jednak okazało się, iż ludzka pamięć nie jest wystarczająca do zapamiętania i przechowania nauki Chrystusa. Zaczęto ją spisywać na zwojach papirusu, jak to wcześniej czyniono z tekstami Starego Testamentu, dając w ten sposób początek Ewangeliom i kanonowi ksiąg Nowego Testamentu Pisma św. Zbiór tych ksiąg, zwany Biblią, stał się podstawową pomocą w nauczaniu nauki Chrystusa od czasów najdawniejszych, aż po czasy dzisiejsze. Zmieniły się tylko materiały i formy zapisu. Korzystano z pergaminu, potem z papieru. Pisano ręcznie, później używano druku.

I. KSIĄŻKA W SŁUŻBIE EWANGELIZACJI

Wkrótce okazało się, iż w upowszechnieniu nauki Chrystusa są przydatne w rozwoju chrześcijaństwa i Kościoła, obok Pisma św. także komentarze biblijne, teksty i księgi liturgiczne. Nieodzowne stały się również pisma doktrynalne, teologiczne, moralne, a nawet polemiczne, w których Kościół i jego przedstawiciele starali się podawać wykład nauki Chrystusowej. Ponieważ książka nie zawsze była dostępna dla wszystkich, w tym również dla studiujących Ewangelię,

tworzono biblioteki kościelne, aby umożliwić korzystanie z książki szerszemu gronu zainteresowanych.

Dla wielu jeszcze i dzisiaj Biblia lub książka o treści religijnej jest jednym z podstawowych źródeł pogłębienia wiary i swych związków z Chrystusem. Książka religijna towarzyszy katolikowi od dzieciństwa, przeważnie w postaci katechizmu, modlitewnika, śpiewnika, podręcznika do nauki religii, Biblii, książki religijnej popularnej, z zakresu literatury pięknej, pamiątkowego albumu, aż do śmierci, kiedy na wiekistą drogę zabiera ze sobą różaniec i książeczkę do nabożeństwa. Książka religijna stanowi ważny środek ogólnej edukacji religijnej i słusznie mówi się niekiedy o duszpasterstwie poprzez słowo pisane, czyli książkę i czasopisma religijne.

Biblia i książki religijne o tematyce pokrewnej, podające naukę samego Chrystusa, czy też jej interpretację, oddziaływały na ludzi poprzez intelekt i wolę. Chodziło bowiem o przyjęcie, zrozumienie i wypełnienie zawartych w nich treści, konkretnie zasad wiary i zaleceń moralnych. One bowiem dawały człowiekowi gwarancję zbawienia i życia wiecznego. Wcześniej prowadziły go na drodze doskonałości moralnej, z której korzystał nie tylko sam, lecz również środowisko ludzi, wśród których żył, przebywał, działał. W tym sensie można mówić o książce, jako o pomocy w wyborze dobra przez człowieka. Biblia i książki religijne ukazywały człowiekowi przede wszystkim Boga i dobro, były środkiem łączności z Bogiem.

Warto tu nadmienić, iż chrześcijaństwo stawia mocno na człowieka jako na istotę nie tylko cielesną, lecz przede wszystkim duchową, obdarzoną rozumem, myśleniem, wolą i wolnym prawem wyboru. Z tą dziedziną związana jest bowiem jedynie pewna przyszłość człowieka. Mam tu na myśli przede wszystkim zbawienie wieczne. Wiara wymaga wzniesienia się na wyżyny intelektu, niekiedy nawet ku granicom transcendencji, aby pojąć Boga w Jego pełni istnienia, wszechmocy i dobroci. Jest to bowiem rzeczywistość, której zasadniczą cechą jest tylko istnienie. Treść tej rzeczywistości nie zawiera elementów materialnych, poznawalnych przez zmysły, lecz tylko intelektualne. Ponadto rozwój człowieka jest możliwy w zasadzie tylko poprzez sferę duchową intelektu lub wolę. Tylko w tych dziedzinach człowiek może dojść do jakichś efektów, korzystnych dla niego samego lub społeczeństwa. Rozwój cielesny człowieka jest ograniczony. Krótkotrwałe sukcesy w tym zakresie szybko mijają z wiekiem.

Czytanie, studiowanie książki rozwija intelekt człowieka. Element obrazowy w książce, działający przez pośrednictwo zmysłowe, jest tutaj ograniczony do minimum. Litera i słowo, znak i określona treść, szybko docierają do samego intelektu, dostarczając pojęć czyli intelektualnego obrazu rzeczy. Pozwala to na rozbudowywanie świata wartości intelektualnych i znacznie rozszerza zakres samej rzeczywistości. Okazuje się ona nie tylko materialną, lecz również duchową i moralną. W takim świecie człowiek łatwiej się odnajduje, dostrzega w sobie analogie i podobieństwa, poznaje hierarchię wartości, w której czołowe miejsce zajmuje Boża transcendencja.

Chrześcijaństwo, które mocno akcentuje rozwój człowieka oparty na wyzwalaniu ducha z materii, na kształtowaniu intelektu i ciągłym wznoszeniu się człowieka do Boga, obdarzyło świat koncepcją człowieka, w której naczelne

miejsce zajmuje osoba ludzka, z jej prawami do życia, do godności, do wolności, a w ślad za nimi pragnienie pokoju, potrzebę poszanowania praw człowieka i narodów. Współczesna kultura Europy wyrosła z humanizmu, który jest oparty przede wszystkim na wartościach chrześcijańskich, mianowicie: na poszanowaniu drugiego człowieka, godności i prawach osoby, na potrzebie jej rozwoju intelektualnego i moralnego, na prawie do wolności, do życia w pokoju.

W upowszechnieniu tej koncepcji książka religijna odegrała ogromną rolę. Te właśnie wartości utrwalala, dochodząc poprzez intelekt i wolę prawie do każdego człowieka i pozwalając mu na osobiste przemyślenie i akceptację tych zasad. Stanowiła pomoc dla każdego człowieka, ale szczególnie dla tego, który w oparciu o religijne i moralne zasady chrześcijaństwa pragnął rozwijać i umacniać swoje człowieczeństwo, aby pomnażać dobro wokół siebie, stawać się bardziej człowiekiem i nabywać dla siebie więcej cech boskich, stosownie do słów Pisma św. *Uczyńmy człowieka na Nasz obraz, podobnego nam* (Rdz. 1,26). Człowiek jest bowiem podobny Bogu nie poprzez swoje ciało, lecz przez swój element duchowo — osobowy. Podobieństwo człowieka do Boga zawiera się również w sposobie istnienia i działania. Wynika to z posiadania niematerialnego ducha, rozumowego działania. Jest rzeczą zrozumiałą, iż człowiek żyjący w świecie pragnie nie tylko żyć, działać, tworzyć i doskonalić świat. Pragnie, jak przystoi istocie materialno-duchowej, w stworzonym świecie odnaleźć ślady Boga.

W tym sensie książka jest niezastąpionym środkiem rozwoju intelektualnego człowieka i tworzeniu przez człowieka świata dobra. Nie można tego powiedzieć o współczesnych mediach, które na pierwszym miejscu stawiają raczej rozwój poznania zmysłowego poprzez kulturę wizualną. Telewizja kolorowa, video, komiksy dostarczają człowiekowi treści poprzez obraz i zmysły. Rzeczywistość wiary, że wspomnę tu np. stan łaski, przeistoczenie w Eucharystii, nie jest możliwa do ujęcia na tej płaszczyźnie. Stąd niekiedy trudności u współczesnego człowieka, przyzwyczajonego do tej orientacji, ze znalezieniem w sobie miejsca na wiarę w Boga.

Chrześcijaństwo rozwijało się poprzez wieki. Podstawą tego rozwoju byli ludzie i głoszona prawda o zbawieniu człowieka. Pomocą była książka przekazująca naukę Chrystusa, stanowiąca wyposażenie apostoła, a potem często i neofity. Drogi apostołskie były znaczone nie tylko chrzcielnicami, krzyżami, kościołami, ale i szkołami, klasztorami, katedrami biskupimi, przy których czołowe miejsce zajmowała książka religijna, podająca Pismo św., liturgię sakramentów św., katechezę. Zawierają je nie tylko w Europie wczesnośredniowieczne biblioteki klasztorne i katedralne, np. w St. Gallen z misji Iroszkotów, ale i biblioteki katedralne w Gnieźnie, Krakowie, gdzie zachowały się pośród różnych kataklizmów dziejowych.

Ewangelizacji Powiśla, a potem Warmii, również towarzyszyła książka, jeszcze rękopiśmienna, a była nią głównie Biblia i Mszał. W takie proste środki ewangelizacyjne był wyposażony św. Wojciech, gdy przybył do nas ze swą misją. Taką księgą sięgającą czasów misji ewangelizacyjnej w Diecezji Warmińskiej jest XIII-wieczna, rękopiśmienna *Biblia* na pergaminie, przechowywana w zbiorach Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, pochodząca z Biblioteki Kolegiackiej w Dobrym Mieście. Za tymi podstawowymi księgami szły inne pisma,

potrzebne do studiów z zakresu humanistyki, filozofii, teologii, prawa i medycyny. Z upływem czasu było ich coraz więcej, zaczęto organizować biblioteki kościelne.

Ich powstawanie było powiązane z potrzebą studiów teologicznych i środowiskiem naukowym. Takie warunki spełniały na Warmii w średniowieczu Frombork, Dobre Miasto, Lidzbark Warmiński, a potem Braniewo, stąd też tam powstały pierwsze biblioteki kościelne, służące potrzebom dalszej ewangelizacji w Diecezji Warmińskiej.

II. BIBLIOTEKA KAPITUŁY KATEDRALNEJ WE FROMBORKU

Biskup Anzelm w 1264 r. powołał do życia Warmińską Kapitułę Katedralną. Jej siedzibą był od 1288 r. Frombork. Jak wynika z dokumentu z 1287 r., Kapituła już z drugiego wyboru posiadała w swoim gronie czterech magistrów. Liczba kanoników, posiadających stopnie akademickie, powiększała się. Wpływ wywierały tu statuty biskupie i kapitulne, zobowiązujące kanoników do odbywania studiów uniwersyteckich i uzyskania stopnia akademickiego magistra lub bakalarza Pisma św. względnie licencjata prawa kościelnego, cywilnego lub medycyny.

Studia kanoników sprzyjały gromadzeniu książek, które poprzez zapisy testamentalne trafiały do Biblioteki Kapitulnej. Warto tu wspomnieć zapis kanonika Tomasza Wenera († 1498), profesora i rektora uniwersytetu w Lipsku, który ofiarował tej bibliotece 20 inkunabułów, w tym czterotomowe wydanie Pisma św. Fundatorami wielu inkunabułów byli m. in. kanonicy Maciej Launau († 1495), Bernard Sculteti († 1518), Baltazar Stockfisch (ca † 1521), Achacy Freundt († 1533), Jan Sculteti († 1526), Tiedemann Giese († 1550), Jan Langhannigk († 1567), ks. Mateusz Westfal († 1484), ks. Jan Faulhaber, ks. Jerzy Hircinius († 1539).

Biblioteka Kapitulna służyła również istniejącej we Fromborku szkole katedralnej. W swoim istnieniu i działaniu była ona powiązana z miejscową Kapitułą. Kanonicy dbali o jej utrzymanie, ale także prowadzili w niej nauczanie. Szkoła ta istniała od połowy XIII do połowy XV w. Posiadała dwa wydziały: gramatyczny i teologiczny, a jej zasadniczym celem było przygotowanie młodzieży do stanu kapłańskiego.

W 1450 r. Biblioteka Kapitulna we Fromborku posiadała 160 rękopisów i książek. W 1454 r., w czasie wojny z Krzyżakami, uległa zniszczeniu rękopiśmienna część biblioteki. Wynalazek druku sprzyjał jednak odnowieniu i stałemu powiększaniu się księgozbioru. Z pism biblioteki Kapitulnej korzystał Mikołaj Kopernik, zostawiając na marginesach czytanych książek swoje notatki.

Według spisu z 1598 r. biblioteka obejmowała 800 tomów rękopisów i książek w 14 działach. W dziale teologii było dużo egzemplarzy Pisma św., w tym również konkordancje i komentarze biblijne św. Hieronima. Licznie były reprezentowane dzieła św. Jana Chryzostoma, św. Ambrożego, św. Augustyna, św. Bernarda z Clairvaux, Piotra Lombarda, św. Tomasza z Akwinu oraz wielu znanych autorów patrystycznych, średniowiecznych i renesansowych m. in. Franciszka Petrarki, Jana Pico della Mirandola.

Z pism teologii praktycznej należałoby odnotować istnienie *Manuale curatorum*, Katechez Marcina Kromera oraz bardzo licznych postylli, zwłaszcza Mikołaja z Liry, jak i zbiory homilii.

Biblioteka posiadała również pisma apologetyczne i polemiczne, m.in. Stanisława Hozjusza, Jana Fabriego, Jana Ecka. Dużo było ksiąg liturgicznych, m.in. szereg egzemplarzy Duranda *Rationale divinorum officiorum*, *De sacrificio Missae*, antyfonarzy, gradualów.

Sporo było pism z zakresu prawa. Zbiory źródeł prawa kościelnego z *Corpus Iuris Canonici* były reprezentowane przez *Dekrety* Gracjana, *Dekretalę* Grzegorza IX z glossami, *Liber sextus Decretalium* Bonifacego VIII oraz *Klementyny*. Z innych zbiorów należałoby wymienić zbiory *Decyzji* Roty Rzymskiej i dekretów soborowych, w tym również Soboru Trydenckiego.

W księgozbiorze fromborskim znajdowały się liczne komentarze prawnicze. W odniesieniu do *Dekretów* Gracjana wykorzystano z licznych komentarzy. Większość komentarzy dotyczyła jednak *Dekretalów* Grzegorza IX. Znane były komentarze do *Liber Sextus Decretalium* i do *Klementyn*. Dużo podręczników było z zakresu prawa kościelnego, jak np. *Repertorium iuris canonici alphabeticum*. Nieliczne były pisma z zakresu prawa cywilnego. Na uwagę zasługują egzemplarze *Speculum Saxorum*.

Biblioteka Kapitulna miała też dział medyczny. O kształceniu medyków zabiegała zresztą Kapituła. Już w 1280 w jej gronie był *magister Arnold physicus*. Czołową postacią w tej dziedzinie był później kan. Bartłomiej z Boroszewa, a w okresie renesansu kanonik Mikołaj Kopernik. W katalogach biblioteki Kapitulnej było sporo pism medycznych, autorów starożytnych, ale głównie średniowiecznych, m.in. Hipokratesa, Galena, Awicenny, Piotra de Montagna, Piotra Serapionis, Petrutiusa, Mondini, Jana de Tornamira. Powtarzały się tytuły pism z zakresu chirurgii i zielniki.

W Bibliotece Kapitulnej we Fromborku były również książki z zakresu historii powszechnej i Kościoła, astronomii i geometrii, filozofii, gramatyki, poezji, śpiewu i muzyki kościelnej.

W 1626 r. Biblioteka Kapitulna we Fromborku została obrabowana przez wojska szwedzkie króla Gustawa Adolfa. Około 428 tomów, w tym sporo rękopisów, trafiło do Uppsali. Jej Biblioteka Uniwersytecka posiada jeszcze dziś tylko z Fromborka 225 tomów. Inne znalazły się w Bibliotece Królewskiej w Sztokholmie. Część otrzymała córka Gustawa Adolfa Krystyna i wraz nią trafiły potem do Rzymu. Resztę rozdzielili między siebie wojskowi. Nieliczne z nich trafiły potem do bibliotek szwedzkich w Strängnäs i Skokloster.

Po stratach z wojen szwedzkich zaczęto na nowo gromadzić książki. Do zacnego grona fundatorów wpisali się kanonicy: Jan Jerzy Kunigk († 1719), Wojciech Ludwik Grzymala († 1737), Jan Steffen († 1832), Józef Neumann († 1867); biskupi: Jan Stanisław Zbąski († 1697), Andrzej Stanisław Hatten († 1841). Po kasacie klasztorów w 1810 r. przez rząd pruski, przejęła ona m.in. biblioteki ze Stoczka i Kadyń. W 1929 r. liczyła 21 500 woluminów.

Budynek tej biblioteki spłonął w 1945 r. Niekompletne informacje pozwalają przypuszczać, iż część zbiorów bibliotecznych, a także archiwalnych, została przejęta przez Armię Czerwoną jako zdobycz wojenna. Wspomina o tym Juri

Nikolajewitsch Iwanow w książce *Von Kaliningrad nach Königsberg. Auf der Suche nach verlorenen Schätzen*. Zbiory te były początkowo zlokalizowane w Baldze (obecnie Wessjoloe), potem w Moskwie. Część z nich powróciła po 1956 r., ale nie wszystkie. Niektóre informacje zdają się wskazywać na archiwum wojskowe w Moskwie, jako miejsce ich obecnego pobytu.

Resztki inkunabułów Biblioteki Kapituły Katedralnej z Fromborka trafiły w 1946 r. do Biblioteki Seminarium Duchownego w Olsztynie. Noszą one pieczęć proveniencyjną: *Bibliotheca Capituli Warmienseis Frauenburg*.

Jeden z inkunabułów fromborskich zasługuje na szczególną uwagę, mianowicie *Breviarium Warmiense*, drukowany w 1494 r. w Norymberdze. Brewiarz ten należał w 1540 r. do Mikołaja Humana, dziekana Kapituły Katedralnej i na odwrocie karty ochronnej zawiera odpis *Nicolai Copernici. Ad latitudinem regionis LIII graduum*. Jest to opracowana przez kanonika Mikołaja Kopernika tabela wschodów i zachodów Słońca dla 54° szerokości geograficznej, a więc dla Fromborka i Warmii, która dla poszczególnych pór roku podawała długość dnia oraz w zależności od niej właściwy czas odmawiania modlitw wieczornych.

III. BIBLIOTEKA KAPITUŁY KOLEGIACKIEJ W DOBRYM MIEŚCIE

W Dobrym Mieście istniała Kapituła Kolegiacka, a przy niej od drugiej połowy XIV w. szkoła kolegiacka. Kapituła Kolegiacka powstała w 1341 r. Założona w Pierzchalach koło Braniewa, przeniesiona do Głotowa, a potem do pobliskiego Dobrego Miasta, przetrwała aż do XIX w. W 1960 r. została ponownie erygowana. Przy Kolegiacie w Dobrym Mieście istniała szkoła. Przeznaczona była głównie dla chłopców pochodzenia pruskiego. Nauczanie w niej prowadzili kanonicy Kapituły Kolegiackiej, z której grona wielu posiadało wykształcenie uzyskane na uniwersytetach w Pradze, w Krakowie, Wiedniu, Lipsku, a nawet w Paryżu i Rostocku.

Przy Kolegiacie istniała też cenna biblioteka, od 1347 r. Tylko nieliczne tomy zostały zrabowane przez wojska szwedzkie, większość się ostała. W 1929 liczyła 1473 dzieła, w tym 52 rękopisów, 60 inkunabułów z zakresu homiletyki, patrystyki, teologii pastoralnej, historii Kościoła i świeckiej, nauk przyrodniczych, filozofii, literatury pięknej.

Ofiarodawcami ich byli miejscowi kanonicy, m.in. ks. Ignacy Herr, ks. Paweł Snopek († 1554), ks. Jerzy Knobloch († 1615), ks. Walenty Dąbkowski († 1624), ks. Urban Jost († 1629), ks. Szymon Lange († 1669).

Biblioteka Warmińskiego Seminarium Duchownego „Hosianum” przejęła po ostatniej wojnie również część Biblioteki Kapituły Kolegiackiej z Dobrego Miasta, składającą się z inkunabułów i licznych starodruków. Zachowany rękopiśmienny katalog tej biblioteki z ok. 1930 r. wymienia 1105 pozycji, z których tylko część znajduje się w Bibliotece Seminarium Duchownego w Olsztynie. Ciągłe pojawiają się w antykwariatach egzemplarze tej Biblioteki, zarówno rękopisy, jak i starodruki.

IV. BIBLIOTEKA ZAMKOWA BISKUPIA W LIDZBARKU WARMIŃSKIM

Założył ją biskup Herman z Pragi († 1349). Powiększali ją następcy, biskupi Jan Abezier, Łukasz Watzenrode, Jan Dantyszek. Spłądowana została w 1704 r. przez wojska szwedzkie Karola XII. Łupem wojskowych i królewskich urzędników (Olof Hermelin, Nils Esbjörnsson, Otto Reinhold Strömfeldt, Josias Cederhjelm, Carl Piper) padły przede wszystkim archiwalia i rękopisy z zakresu patrystyki, humanistyki i pisma reformacyjne. Z Lidzbarka wywieziono je na siedmiu wozach z czterokonnym zaprzęgiem. Część zdobyczy trafiła potem do biblioteki Abo (Turku) w Finlandii i w 1827 r. uległa tam spaleni.

Gdy w 1795 r. zamek w Lidzbarku przestał być rezydencją biskupią, brak nadzoru nad nim, nad książkami i archiwaliai, wojny napoleońskie w latach 1806–1807 i 1812–1814 doprowadziły do dalszych strat. Z przeniesieniem stolicy biskupiej do Fromborka, resztki tej biblioteki trafiły do Braniewa i Fromborka. Niektóre księgi, jak wynika to z notatek proveniencyjnych oraz pięknych superekslibrisów, należały ongiś do biskupów warmińskich: Łukasza Watzenrode († 1512), Jana Dantyszka († 1548), Jana Stefana Wydźgi († 1679).

Katalog tej biblioteki z 1633 r. zawierał 784 pozycje i dzielił autorów i ich książki na następujące działy: teologię, historię, prawo, nauki świeckie i herezje. Teologia była reprezentowana przez zespół klasyków, mianowicie pisma Pseudo-Dionizego Areopagity, św. Grzegorza z Nazjanzu, św. Ambrożego, św. Augustyna, św. Alberta Wielkiego, Aleksandra z Hales, św. Bonawentury, św. Tomasza z Akwinu, Dionizego Kartuzja, Wilhelma Ockhama, Mateusza z Krakowa, Ludwika z Prus, Jana Merkelina, Mikołaja z Liry, Stanisława Hozjusza. Wśród autorów pism znajdowali się m. in. Platon, Arystoteles, Plotyn, Ptolomeusz, Flawiusz, Cycero, Horacy, Liwiusz, Seneka, Mikołaj Kopernik, Giovanni Pico della Mirandola, Jan Dantyszek, Franciszek Petrarka, Joachim Vadianus. Z prawa należałoby wymienić autorów: Justynian, Gracjan, Alesander de Imola, Bartolus de Saxoferrato, Henryk Bohic, Franciszek de Zabarella. Do autorów świeckich i heretyckich byli zaliczeni: Jan Brenz, Andreas Althammer, Jan Buggenhagen, Jan Henryk Bullinger, Antoni Korwin, Erazm z Rotterdamu, Tiedemann Giese, Marcin Luter, Filip Melanchton.

V. BIBLIOTEKI DEKANALNE W ORNECIE I RESZLU

Biblioteki parafialne zaczęły powstawać w XV w., przeważnie przy parafiach miejskich. W większości gromadziły książki o tematyce teologicznej i liturgicznej. Największe z nich były w Elblągu i w Braniewie.

W Ornećie i Reszlu istniały biblioteki dekanalne. Posiadały cenne zbiory inkunabulów. Ofiarodawcami niektórych ksiąg byli tu: biskup warmiński Maurycy Ferber († 1538) oraz jego kanclerz ks. Feliks Reich († 1539). Resztki z tych księgozbiorów trafiły po 1945 r. do Biblioteki Seminarium Duchownego w Olsztynie.

VI. BIBLIOTEKI KOŚCIELNE W BRANIEWIE

W Braniewie Franciszkanie osiedlili się i założyli klasztor w 1310, a faktycznie w 1330 r. Byli nastawieni na pracę misyjną w krajach nadbałtyckich. Przy klasztorze tym istniała najstarsza w Braniewie biblioteka kościelna. W połowie XV w. obejmowała ona 350 dzieł, wśród których poczesne miejsce zajmowali klasycy filozofii i teologii Średniowiecza, mianowicie: Arystoteles i jego komentatorzy, św. Ambroży, św. Augustyn, Hugo ze św. Wiktora, Piotr Lombard, św. Albert Wielki, św. Bonawentura. Były również pisma z historii Kościoła i literatury, jednak najwięcej było pism homiletycznych i egzegetycznych, co wynikało zapewne z działalności kaznodziejskiej braniewskich Franciszkanów.

Część książek pochodziła z darowizn. Jednym z największych ofiarodawców był ks. kan. Tomasz Werner, rodem z Braniewa, który w 1498 r. zapisał bibliotece klasztornej ponad 35 tomów swej cennej biblioteki. Do grona ofiarodawców należeli również: kanonik Fabian Emmerich, kan. Bernard Sculleti i ks. Jerzy Hircinius.

Klasztor istniał do 1565 r. Wówczas biblioteka wraz z klasztorem przeszła w ręce Jezuitów. Była najcenniejszą częścią księgozbioru w prowadzonym przez Jezuitów Kolegium. Wzbogacony on został za czasów kardynała Stanisława Hozjusza książkami z Biblioteki Biskupiej w Lidzbarku i Kapitulnej z Fromborka. Jezuici włączyli swój księgozbiór przeniesiony z Gramunkeholmen ze Szwecji. Księgozbiór powiększył swymi darowiznami biskup Marcin Kromer, Stanisław Karnkowski, arcybiskup gnieźnieński, kanonicy fromborscy Sebastian Kromer i Paweł Górnicki, Eggert von Kempen, dziekan Kapituły, Jan Kretzmer, Michał Działyński, późniejszy biskup kamieniecki, kanonik Jan Preuck, Jakub Euchholz, proboszcz z Dzierżonia i Herman Wejer, proboszcz z Malborka. W 1599 r., a potem w spadku po śmierci w 1608 r. doszły liczne i cenne książki po Michale Neumanie z Dobrego Miasta, biskupim ekonomie. Do hojnych fundatorów biblioteki należała warmińska rodzina Barszczów.

W 1626 r. Braniewo, miasto, jego kościoły, szkoły i biblioteki padły łupem wojsk szwedzkich króla Gustawa Adolfa. Szwedzi zabrali ponad 1300 książek z Braniewa. Podobny los spotkał również księgozbiory Cystersów w Pelplinie i Oliwie, Dominikanów w Tezewie, Benedyktynów w Żarnowcu. Zrabowane książki, w tym około 430 inkunabułów, liczne rękopisy, trafiły do Biblioteki Uniwersyteckiej w Uppsali i Lund, do Królewskiej w Sztokholmie, do bibliotek w Skokloster, Linköping, Strängnäs i Västerås. Gustaw Adolf nie kierował się tu racjami naukowymi. Chodziło mu o zniszczenie katolickiego ośrodka studiów i szkół jakim było Braniewo. W ten sposób chciał przeszkodzić kształceniu młodzieży w Braniewie. Był to też przejaw walki wyznaniowej, a także narodowej. Jezuici bowiem przyczynili się poprzez szkolnictwo i studia w Braniewie nie tylko do rozwoju nauki, chrześcijaństwa, lecz również do podtrzymania polskości na Warmii i w sąsiedztwie.

Gdy w 1637 r. po opuszczeniu Szwedów, Jezuici powrócili do Braniewa, zajęli się odbudową budynków Kolegium i pozostałych instytucji kościelnych, w tym i biblioteki. Dzięki hojnym ofiarodawcom udało się w 1641 r. studia wznowić. Biblioteka zyskała nowych hojnych donatorów, wśród których należałoby wymie-

wskazywać zachowana korespondencja z 1946 r. Instytucji zainteresowanych książkami kościelnymi z Braniewa było więcej.

17 X 1949 r. Biblioteka Warmińskiego Seminarium Duchownego „Hosianum” wznowiła swą działalność w Olsztynie, przy ul. Mariańskiej 3.

Jak informował w 1960 r. informator o bibliotekach olsztyńskich dyrektorem biblioteki był ks. dr Jan Obląk. Zbiory liczyły wówczas 20 000 tomów. Liczba prenumerowanych czasopism 28. Czytelnia posiadała 10 miejsc.

Dalsze lata nie były łaskawe dla tej Biblioteki. Już w dniach od 22 do 24 sierpnia 1960 r. Wojewódzki Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Olsztynie dokonał rewizji księgozbioru i skonfiskował 49 książek. Na liście tej znalazły się pisma m.in. ks. biskupa Stanisława Adamskiego, Fr. Foerstera, ks. J. Kłosa, papieży Leona XIII i Piusa XI, ks. Ferdynanda Machaya, ks. J. Stepy, ks. A. Szymańskiego, Stanisława Grabskiego, ks. Arcybiskupa J. Teodorowicza, ks. Stefana Wyszynskiego. W piśmie z 26 VIII 1960 r. (Nr S. s. 79–60) Marian Fronczek, naczelnik Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Olsztynie, domagał się dostarczenia III, IV i V tomu *Sacrum Poloniae Millenium*: zakwestionowanych w czasie kontroli księgozbioru Seminarium w dniach 22–24 sierpnia br. grożąc w razie odmowy wystąpieniem do Prokuratury w celu przeprowadzenia postępowania karnego.

W 1962 r. władze administracyjne Olsztyna wymusiły przeprowadzenie Seminarium Duchownego z ul. Mariańskiej 3 do budynku przy pl. Bema 2. Z racji panującej tam ciasnoty, część księgozbioru bibliotecznego została ułokowana na wewnętrznej klatce schodowej. Druga część, inkunabuly i starodruki, trafiła w 1969 r. do zagrzybionego budynku przy al. Wojska Polskiego 39. Wieloletnie starania o pozwolenie na budowę nowego budynku Seminarium Duchownego zaowocowały dopiero w 1973 r. decyzją o rozbudowie budynku przy ul. Kopernika 47, w którym znalazło się miejsce dla biblioteki i Archiwum. W 1975 r. rozpoczęło się przenoszenie rozproszonych zbiorów. Uroczyste poświęcenie nowego obiektu miało miejsce 16 II 1976 r. Zbiory liczyły około 40.000 tomów.

Ale i tu dochodziła wszechwładna przemoc, działająca pod nazwą znanych instytucji: Główny Urząd Celny, Warszawa, Świętokrzyska 126 lub Urząd Celny — Poczta, Warszawa ul. Chmielna 16, Urząd Celny Pocztowy, Gdynia, Plac Konstytucji 2, które konfiskowały nadchodzące z zagranicy książki, czasopisma. Wspierało je w tej niecnej działalności Ministerstwo Kultury i Sztuki w Warszawie, Departament Bibliotek, Domów Kultury i Działalności Społeczno-Kulturalnej, argumentując, iż tego rodzaju decyzja jest zasadna (Por. Pismo l. dz. DBS XXIII-50-55/78 z 15 IX 1978).

W ciągu 20 lat istnienia Biblioteki przy ul. Kopernika 47 zbiory pomnożyły się ponad czterokrotnie, dochodząc prawie do 180 000. Magazyn okazał się ciasny. Zaszła potrzeba wybudowania nowej biblioteki obok budynku Seminarium Duchownego przy ul. Hozjusza 15. Przeniesienie nastąpiło w maju i czerwcu 1997 r. Uroczyste poświęcenie miało miejsce w dniu 20 X 1997 r.

W dziejach Diecezji Warmińskiej i jej bibliotek kościelnych przez szereg pierwszych wieków ich istnienia czołowe miejsce w bibliotekach kościelnych zajmowała książka prawnicza, przede wszystkim z zakresu prawa kanonicznego, rzadziej cywilnego. Wynikało to z racji podejmowanych studiów, jak i potrzeb Kościoła Warmińskiego, który pełnił tu nie tylko posługę religijną, lecz również funkcje administracyjne. Wielu prawników po swoich studiach uniwersyteckich piastowało stanowiska i urzędy nie tylko na Warmii, w Zakonie Krzyżackim, ale nawet w Kurii Papieskiej i na dworach królewskich.

W bibliotekach kościelnych warmińskich przeważały dzieła z zakresu teologii praktycznej, a więc głównie biblijnej i homiletycznej.

Na Warmii do Soboru Trydenckiego nie było akademickich studiów teologicznych. Szkoła katedralna we Fromborku dawała tylko podstawowe wykształcenie teologiczne. Rodzimi teologowie jak Tomasz Werner, kształcili się, pisali i wykładali poza diecezją. Na Warmii teologia była przedmiotem zainteresowania głównie ze strony duchownych duszpasterzy. Była to teologia praktyczna, mianowicie biblijna, pastoralna, homiletyczna i liturgiczna. Wynikało to z zadania, przed jakim stał Kościół Warmiński: ewangelizacja zamieszkałej na Warmii ludności pruskiej i osiedlanej z Polski i Niemiec, praca duszpasterska wśród ludzi.

Katalogi bibliotek warmińskich, zwłaszcza parafialnych, notują więc sporo egzemplarzy Pisma św. Zachowały się egzemplarze Biblii z końca XV w., drukowane w Norymberdze, Bazylei, Lubecy i w Strasburgu, zawierające sam tekst biblijny, jak i z komentarzem Mikołaja z Liry.

W katalogach średniowiecznych bibliotek warmińskich można napotkać sporą grupę pism biblijnych, pełniących rolę pomocniczą w duszpasterstwie. Są to głównie komentarze, zawierające egzegezę biblijną.

Spotyka się więc pisma egzegetyczne św. Hieronima, św. Grzegorza Wielkiego, św. Augustyna. Najpopularniejszym jednak komentatorem Pisma św. z okresu średniowiecza XII/XIII w. był na Warmii Mikołaj z Liry, francuski Franciszkanin.

Istniejące na Warmii szkoły — mianowicie szkoła katedralna we Fromborku, kolegiacka w Dobrym Mieście i zamkowa w Lidzbarku Warmińskim, a potem Kolegium, Seminarium i Alumnat w Braniewie, wreszcie Akademia Państwowa, skupiały wokół siebie spore grono nauczycieli, inteligencji, ludzi nauki. Działały przy nich dobrze wyposażone biblioteki. Umożliwiały wszechstronne kształcenie młodzieży. Stanowiły czynnik rozbudzający zainteresowania naukowe. Potrzeby tych szkół programowały katalogi warmińskich bibliotek kościelnych. Ludzie nauki Warmii poprzez uczelnie, na których studiowali, mieli dobre powiązania z nauką i kulturą Europy zachodniej.

Średniowiecze nie wydało na Warmii wielu ludzi wybitnych. Ciężar kształcenia położony był na zapewnienie potrzeb podstawowych ludzi tu żyjących, dla szkół parafialnych i średnich, dla administracji. Okres średniowiecza był jednak dobrym przygotowaniem do następnej epoki, mianowicie do renesansu. Kościół mógł się tu poszczycić szeregiem wybitnych ludzi nauki i kultury. Wspomnę tu Jana Dantyszka, Mikołaja Kopernika, Stanisława Hozjusza, Marcina Kromera. Kościół na Warmii wykorzystał z tego okresu swe bogate doświadczenie w zakresie kształcenia i z nowymi silami przystąpił do tworzenia własnego szkolnictwa wyższego w Braniewie, zakładając tam kolegium, a potem Seminarium Duchowne. Do tych

historycznych tradycji szkolnych i bibliotecznych nawiązało Seminarium Duchowne w Olsztynie po 1945 r., odbudowując i rozwijając mimo wielu przeszkód swój księgozbiór, nieodzowną pomoc w kształceniu teologicznym, w rozwoju człowieka w kierunku prawdy i dobra.

Od pojawienia się pierwszej książki rękopiśmiennej minęło prawie 750 lat, a od drukowanej około 700 lat. Książki warmińskie los doświadczył bardzo surowo. Wojny i zniszczenia, rabunek i wywóz książek, restrykcje administracyjne władz. Należałoby tu jeszcze wymienić pruski *Kulturkampf* w XIX w., z jego kasatą zakonów, likwidacją klasztorów i ich cennych bibliotek. Przemoc wobec książki była stosowana na Warmii ze strony Szwedów, Niemców, Rosjan i Polaków. Miało w niej udział wojsko, ale i władze cywilne. Źródła działań były najczęściej ideologiczne i polityczne. Wymierzone były w Kościół katolicki, w jego szkolnictwo, inteligencję. Nazwy były różne, w istocie rzeczy chodziło zawsze o to samo: zniszczyć, zatrzymać, przeszkodzić. Zło zawarte w rabunku, konfiskacie, kasacie, administracyjnych ograniczeniach było skierowane nie tyle wobec książki, co wobec człowieka, jego wolności przejawiającej się w jego prawie do rozwoju intelektualnego i religijnego.

Źródła wykorzystane w artykule:

- Biblia scripta in pergamento, XIII w., AAWO, AB H 250.
- Catalogus Librorum Bibliothecae Vicariae in Ecclesia Collegiata Guttstadiensi fundata, a me Francisco Ignatio Herr, Praeposito Canonico Guttstadiensi inscriptorum ab Anno 1744to. AAWO, Dobre Miasto 15.
- Katalog der Dombibliothek zu Guttstadt. [ok. 1930] Rękopis. Biblioteka Seminarium Duchownego *Hosianum* w Olsztynie, (= BSDHO), sygn. IV N 404
- Ludwig von Semmern, Ergänzungen zum Katalog der Domkirche Guttstadt 1933. Rękopis. BSDHO, sygn. IV G 7897
- Hans Grimme, Kleiner Führer durch die Domkirche zu Guttstadt, das Kollegitstift und seine Bibliothek, 1938. AAWO, Dobre Miasto 88.
- Catalogus Librorum Bibliothecae Preuckianae Borussiae, Rękopis. BSDHO, sygn. IV J 4140
- Korespondencja Archiwum Diecezji Warmińskiej oraz Biblioteki Seminarium Duchownego w Olsztynie za lata 1946–1960. AAWO.
- Akta Biblioteki Warmińskiego Seminarium Duchownego Hosianum, Olsztyn, Kopernika 47, za lata 1975–1996. Archiwum Akt Nowych Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie.

Literatura:

- B e n d e r Josef, Geschichte der philosophischen und theologischen Studien in Ermland, Braunsberg 1868.

- Hipfer Franz, *Bibliotheca Warmiensis oder Literaturgeschichte des Bistums Ermland, Braunsberg und Leipzig* 1872.
- Hipfer Franz, *Analecta Warmiensa. Studien zur Geschichte der ermländischen Archive und Bibliotheken*, Braunsberg 1872.
- Gruchot H., *Zur Geschichte des Jesuiten — Kollegiums zu Braunsberg. Verzeichnis der Braunsberger Drucke. Beilage zu dem Jahresbericht über das Königliche Gymnasium zu Braunsberg* 1887.
- Boetticher A., *Die Bau- und Kunstdenkmäler in Ermland, Königsberg* 1894.
- *Katalog der Bibliothek des Kgl. Lyceum Hosianum in Braunsberg. 2. Auflage*, Braunsberg 1906.
- Kolberg Josef, *Die Inkunabeln aus ermländischem Besitze auf schwedischen Bibliotheken*, *ZGAE* 18 (1913), s. 94–137.
- Motzki A., *Braunsberg im zweiten schwedisch-polnischen Kriege. Ein Beitrag aus dem Vatikanischen Staatsarchiv*, Braunsberg 1913.
- Collijn L., *Bibliotheca Collegii Societatis Jesu in Suetia*, Uppsala 1914.
- Barwiński E., *Sprawozdanie z poszukiwań w Szwecji*, Kraków 1914.
- Kolberg Josef, *Bücher aus ermländischen Bibliotheken in Schweden*, *ZGAE* 19 (1916), s. 406–512, 534.
- Birkenmajer A., *Książka O. Waldego o szwedzkich zdobyciach bibliotecznych*, *Ekstibris* 5 (1924), s. 65–78.
- Brachvogel Eugen, *Die Bibliothek der Burg Heilsberg*, *ZGAE* 1929, s. 274–358.
- Brachvogel Eugen, *Die Bibliotheken der geistlichen Residenzen des Ermlandes, w: Königsberger Beiträge. Festgabe zur Vierhundertjährigen Jubelfeier der Staats- und Universitätsbibliothek zu Königsberg*, Königsberg 1929, s. 35–44.
- Will Edmund, *Zur Geschichte der Braunsberger Bibliotheken bis zum Beginn des neunzehnten Jahrhunderts*, w: *Königsberger Beiträge*, jw., s. 374–388.
- Funk Philipp, *Staatliche Akademie Braunsberg*, w: *Das akademische Deutschland*, hgb. M. Doeberl, O. Scheel, Schlink, H. Sperrl, E. Sprenger, H. Bitter, P. Funk, Berlin 1930, s. 677–682.
- Bireh-Hirschfeld [Friele] Anneliese, *Geschichte des Kollegiatstiftes in Guttstadt 1341–1811. Inaugural — Dissertation der hohen philosophischen Fakultät der Albertus-Universität in Königsberg Pr. zur Erlangung der Doktorwürde*, Braunsberg 1931.
- Matern Georg, *Geschichte der Pfarrgemeinde SS. Petri und Pauli in Rüssel, Königsberg* 1935.
- Grimme A., *Die Kollegiatstiftsbibliothek zu Guttstadt in Vergangenheit und Gegenwart*, Guttstadt 1936.
- Reczyński K., *Biblioteka Kolegiacka w Dobrym Mieście*, *Komunikaty Działu Informacji Naukowej. Seria Sztuki i Kultury, Instytut Mazurski w Olsztynie* 2(1947), s. 1–10.
- Zawadzki Józef, *Sprawozdanie ze stanu bibliotek i archiwów Diecezji Warmińskiej*, *Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu* 13(1948), s. 103.
- Trypućko Józef, *Polonica vetera Uppsaliensia. Catalogue des imprimés polonais ou concernant la Pologne des XVe, XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles conservés à la Bibliothèque de l'université Royale d'Uppsala*, Uppsala 1958.
- Pietrulewicz H. i inni, *Biblioteki Olsztyńskie. Informator*, Olsztyn 1960, s. 25.
- Piłichowski Czesław, *Z dziejów szwedzkich zaborów bibliotek i archiwów polskich w XVII i XVIII wieku*, *RGd* 59 (1960), s. 127–179.
- Wójtkowski Julian, *Kustosz Warmiński Tomasz Werner z Braniewa (1498) i jego księgozbiór*, *KM-W* 3(1961), s. 355–375.
- Korotajowa Krystyna, *Oficyna Braniewska 1589–1773*, Olsztyn 1964, IV F 986.

- Borzyszkowski Marian, Szkoły diecezji warmińskiej w okresie od XIII do połowy XVI wieku, *SW* 2:1965, s. 31–63.
- Korewa J., Z dziejów diecezji warmińskiej w XVI w. Geneza Braniewskiego *Hosiarium*. Przyczynek do zespolenia Warmii z Rzeczpospolitą 1549–1564, Poznań 1965.
- Obłąk Jan, O początkach Kolegium Jezuickiego i Seminarium Duchownego w Braniewie, *SW* 5:1968, s. 5–41.
- Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur, T. I–II, Vratislaviae – Varsaviae – Cracoviae 1970.
- Jarzębowski L., Biblioteka Mikołaja Kopernika, Toruń 1971.
- Trypućko Józef, Próba rekonstrukcji biblioteki kolegium Jezuickiego w Braniewie wywiezionej w r. 1626 do Szwecji, w: *Dawna książka i kultura*, Wrocław 1975, s. 207–220.
- Jarzębowski L., Księgozbiór Fromborski i Braniewski na tle sytuacji kulturalnej Warmii i Pomorza, *Roczniki Biblioteczne* 20:1976 z. 1–2, s. 1–25.
- Turek Władysław, Nowy gmach Biblioteki Seminarium Duchownego, *Posłaniec Warmiński czyli Kalendarz Maryjny na rok 1976*, Olsztyn 1975, s. 71–74.
- Ochranowicz Barbara, Suchta Irena, Minakowski Jerzy, Katalog zasobów czasopism i wydawnictw zbiorowych bibliotek Olsztyna, cz. 1–4, Olsztyn 1976–1979.
- Turek Władysław, Poświęcenie Archiwum Diecezjalnego i Biblioteki Seminarium Duchownego, *Posłaniec Warmiński czyli Kalendarz Maryjny na rok 1977*, Olsztyn 1976, s. 143–146.
- Mańdej Henryk, Pierwszy rok pracy Biblioteki i Archiwum, *Posłaniec Warmiński czyli Kalendarz Maryjny na rok 1978*, Olsztyn 1977, s. 162–165.
- Hedlund M., Katalog der datierten Handschriften in lateinischer Schrift vor 1600 in Schweden. Band 1/1: Die Handschriften der Universitätsbibliothek Uppsala. 1. Text, Stockholm 1977.
- Mańdej Henryk, Wczoraj i dziś Biblioteki WSD i Archiwum Kurii Diecezji Warmińskiej, *WWD* 2–3 (1978), s. 108–111.
- Keferstejn Halina, Książka w Braniewie 1565–1626, Olsztyn 1978, (maszynopis).
- Borzyszkowski Marian, Polonika katolickie z Warmii i Powiśla, *Posłaniec Warmiński czyli Kalendarz Maryjny na rok 1980*, Olsztyn 1979 s. 83–85.
- Borzyszkowski Marian, Polonika warmińskie, mazurskie i powiślańskie na wystawie bibliotecznej, *Posłaniec Warmiński czyli Kalendarz Maryjny na rok 1981*, Olsztyn 1980, s. 82–84.
- Keferstejn Halina, Biblioteka Kapituły Fromborskiej, *RO* XII–XIII: 1981, s. 49–69.
- Borzyszkowski Marian, Albert der Grosse, seine Werke und Einflüsse in Ermland, Pomesanien und Pommerellen, w: *Miscellanea Mediaevalia*, hgb. von A. Zimmernann, Band 14: Albert der Grosse, seine Zeit, sein Werk, seine Wirkung, Berlin – New York 1981, s. 256–259.
- Arszyński M., Kutzner M., Katalog zabytków sztuki. Braniewo, Frombork, Orneta i okolice. Tekst i ilustracje, Warszawa 1981.
- Borzyszkowski Marian, Wystawa biblioteczna z okazji 250-lecia urodzin Księcia Biskupa Ignacego Krasieckiego, *SW* 22–23:1985–1986, s. 209–216.
- Kamolowa D., Muszyńska K., Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce, Warszawa 1988, s. 180–181.
- Borzyszkowski Marian, Die Werke des hl. Thomas von Aquin in den Bibliotheken in Pommerellen und Ermland, w: *Miscellanea Mediaevalia*. Veröffentlichungen des Thomas-Instituts der Universität zu Köln, hgb. von Albert Zimmernann, Band 19: Thomas von Aquin, Berlin – New York 1988, s. 365–376.

- Borzyszkowski Marian, Starodruki po ś.p. ks. prof. dr. Stanisławie Zdanowiczu, przekazane Bibliotece Warmińskiego Seminarium Duchownego *Hosianum* w Olsztynie, *SW* 26:1989, s. 243–248.
- Borzyszkowski Marian, Inkunabuly Biblioteki Warmińskiego Seminarium Duchownego *Hosianum*, *Bibliotekarz Olsztyński* 3 (1989), s. 9–12.
- Borzyszkowski Marian, Marcin Kromer — wystawa archiwalna i biblioteczna, *SW* 26:1989, s. 221–224.
- Borzyszkowski Marian, Wystawa biblioteczna: Święta Lipka 1687–1987, *SW* 27:1990, s. 325–329.
- Nikolajewitsch Iwanow Jurij, Von Kaliningrad nach Königsberg. Auf der Suche nach verlorenen Schätzen, Leer 1991.
- Borzyszkowski Marian, Ludzie nauki na średniowiecznej Warmii, *SW* 29:1992, s. 13–31.
- Borzyszkowski Marian, 500-lecie odkrycia i ewangelizacji Ameryki w świetle pism biskupa Jana Dantyszka i księgozbioru Seminarium Duchownego w Olsztynie. Uwagi na marginesie wystawy bibliotecznej, *SW* 29:1992, s. 269–276.
- Borzyszkowski Marian, Boże Narodzenie w malarstwie niderlandzkim i flamandzkim. Wystawa biblioteczna, *Posłaniec Warmiński* 17–30 I 1993 nr 2 s. 8.
- Borawska T., Rietz H., Die Bibliothek des Leipziger Professors Thomas Werner (gest. 1498) aus Braunsberg in Preussen, w: Beiträge der polnischen Stipendiaten der Herzog August Bibliothek zur Philosophie, Geschichte und Philologie, hg. von J. Piwożński, Kraków 1994, s. 93–110.
- Borzyszkowski Marian, Pokłon Trzech Mędrców. Wystawa biblioteczna w Olsztynie, *Słowo Dziennik Katolicki* 28 XII 1995 nr 250, s. 5.
- Szorc Alojzy, Kopieczko Andrzej, Wyższe Seminarium Duchowne „Hosianum”. Zarys dziejów, Olsztyn 1995.
- Borawska T., Medeltida handskrifter fran Ermland i de svenska biblioteken, W: A Catalogue and Its Users. A Symposium on the Uppsala Collection of Medieval Manuscripts, Uppsala 1995, s. 71–79.
- Borawska T., Borzyszkowski M., Kopieczko A., Wojtkowski J., Słownik biograficzny Kapituły Warmińskiej, Olsztyn 1996.
- Grzebień Ludwik, Encyklopedia wiedzy o Jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995, Kraków 1996.
- Keferstein Halina, Biblioteka Kolegiacka w Dobrym Mieście, zarys historyczny i próba charakterystyki od początków do 1814 r., *SW* 30:1993, s. 301–334.
- Borzyszkowski Marian, Z dziejów warmińskich bibliotek kościelnych, *Bibliotekarz Olsztyński* 1998.
- Szorc Alojzy, Kolegium Jezuitkie w Braniewie i jego księgozbiór 1565–1626, Olsztyn 1998.

HILFE DES BUCHES UND GEWALT GEGEN DAS BUCH ALS AUSDRUCK DES GUTEN UND DES BÖSEN IN DER MENSCHLICHEN HANDLUNG AM BEISPIEL DER GESCHICHTE VON KIRCHLICHEN BIBLIOTHEKEN IN ERMLAND

ZUSAMMENFASSUNG

Die Verbreitung des Christentums wurde von den Menschen mit Hilfe der Bücher unterstützt. Auch bei der Evangelisierung von Weichselgebiet und dann Ermland leistete das Buch, damals noch die Handschrift, eine große Hilfe. Es waren hauptsächlich das Messbuch und die Bibel, aber auch andere Bücher, die zu den Studien im Bereich der Geisteswissenschaften, Philosophie, Theologie, Jura und Medizin dienten. Im Laufe der Zeit gab es immer mehr Bücher, so dass die Entstehung der ersten kirchlichen Bibliotheken möglich war.

Ihre Gründung knüpfte an die Bedürfnisse der Theologiestudenten und des wissenschaftlichen Milieus. Die Bedingungen für ihre Existenz erfüllten im Mittelalter solche ermländischen Städte wie Frauenburg, Guttstadt, Heilsberg, in der späteren Zeit auch Braunsberg und Allenstein. Dort sind kirchliche Bibliotheken entstanden, die der weiteren Evangelisierung in der Ermländischen Diözese dienten.

Seitdem die erste Handschrift in Ermland erschienen ist, sind fast 750 Jahre vergangen; der erste Druck erschien vor zirka 700 Jahren. Das Schicksal der ermländischen Bücher war häufig verhängnisvoll, bestimmt von Kriegen, Zerstörungen, Plünderungen, Deportationen und Beschränkungen der Obrigkeit. Man muss hier als Beispiel den Bismarckschen Kulturkampf im 19. Jahrhundert nennen, mit seinen schlimmen Folgen wie Liquidierung der Orden, Klöster und ihrer kostbaren Bibliotheken. Die Gewalt gegen das Buch in Ermland war das Werk der Schweden, Deutschen, Russen und Polen, und das sowohl der Soldaten, als auch der Zivilbehörden. Die Gründe dafür waren meistens ideologisch und politisch, es handelte sich vor allem um den Kampf gegen die katholische Kirche mit ihrem Bildungswesen und ihrer Intelligenz. Die Parolen waren verschieden, aber der Sinn blieb immer gleich: es ging um das Zerstören, Behalten, Verhindern. Das Böse der Plünderung, der Beschlagnahme, der administrativen Beschränkungen war eigentlich nicht direkt gegen das Buch gerichtet, sondern vielmehr gegen den Menschen, gegen seine Freiheit, deren Ausdruck das Recht auf die intellektuelle Entwicklung ist.